

Vətəndaş yanğısı, alim cəfakeşliyi

Söhbət Azərbaycan dilindən, işlənmə arealına görə orta əsrlərdə Orta Şərqləndən Asiyaya qədər geniş ərazidə yayılan, ancaq ədəbi-bədii əsərlər deyil, bu gün də öz fəlsəfi yükünü saxlayan elmi traktatlara qədər çoxşaxəli mövzularda yazılan bir dildən gedirsə, onun araşdırılması, dərin qatlarının açılması işində övlad məhəbbəti ilə, yorulmadan çalışmış alimlərimizin əməyini ehtiramla xatırlamalıyıq. Bu alimlərdən biri, filologiya elmləri doktoru, professor, Azərbaycan Respublikasının Əməkdar elm xadimi olmaqla bərabər, yaşadığı cəmiyyətdə gedən ictimai-siyasi proseslərə də biganə qalmayan, yaşanan hadisələrin episentridə olmağa can atan parlaq vətəndaş və parlaq alim, 2015-ci il fevral ayının 25-də dünyasını dəyişsə də hər vaxt bizimlə olan Həsən Mirzəyevin xüsusi verisi görünür.

Xatırladaq ki, alim onomastik vahidləri tədqiqatla cəlb etmədən əvvəl dilçilikdə ciddi elmi nəticələrə nail olan bir sıra uğurlar qazanmışdır. Onun hələ ötən əsrin 70-ci illərindən xüsusi metodik ardıcılıqla, işin bugünkü Azərbaycan Respublikasında, istərsə də onun hüdüdlərindən kənarə qalmış ərazilərdə tədqiqatla cəlb etdiyi həmin müəllərlərin araşdırılmasında başlıca xətt aydın görünürdü. Bu bəhətdən professor Həsən Mirzəyev tədqiqat müəllərlərinə diqqət yetirmək kifayətdir ki, alimin çoxprofilili axtarıslarının miqyasını təşəvvüf edəsən. Həsən Mirzəyevin özü bu barədə belə yazır: "...Onomastik vahidlər tükenməz xəzinədir. Burada qəbilə, tayfa, xalq, yer, şəxs (tarixi və mifoloji), heyvan, çox, silah adları, səma cisimlərinə və s. verilən adlar çox yaxşı mühafizə olunub saxlanılır, tarixdən-tarixə, nəslədən-nəslə ötürülür. Bunların spesifik xüsusiyyətlərini ümumiləşdirərək öyrənmək çox vacibdir. Xalq yaradıcılığında işlənən onomastik vahidlərin köməyi ilə ədəbiyyat, tarix, coğrafiya və s. elmlər üzrə yaddaşlardan silinən, köhnəlib işləklikdən düşən sözlərin, məsələlərin sirləni açmaq Azərbaycan xalqının tarixən həmişə əzərləndirə yaşamaması, hansı xalq və ölkələrə siyasi-iqtisadi əlaqədə olması dair çoxlu faktları üzə çıxarmaq mümkündür".

Onu qeyd edək ki, professor Həsən Mirzəyev elmi fəaliyyətinin

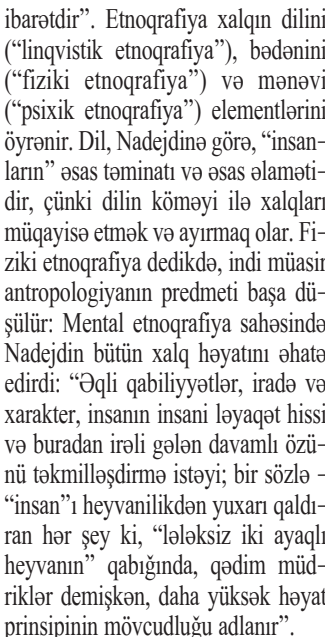
Azərbaycan dilində feili sifət” adlı mövzunu namizədlik dissertasiyası kimi işləmiş, bundan sonrakı dövrdə isə “Müasir Azərbaycan dilində feilin təsirlilik-təsirsizlik kateqoriyası” adlı mövzunu doktorluq dissertasiyası şəklində tədqiq edərək müdafiəsinə nail olmuşam. Bundan başqa, oxucuların feil bəhsini daha derindən öyrənməsi məqsədilə feil bu və ya digər şəkildə bağlı olan bir sıra məsələləri də dərş vəsaitinə əlavə etmişəm. Qoy alimlərimiz də daxil olmaqla, oxucularımız bunu məmnun irad tutmasınlar. 55 illik müəllimlik təcrübəm, 45 illik auditoriyalarımızda bu mövzuların oxuduğum mülahizələrə mənə belə bir qərar qəbul etməyə inandırır”. Kateqoriyaların çoxluğu, fərdliliyi, dilləyini əksər sahələrin ilə 35 bağlılığı, çoxşaxəliliyi və digər xüsusiyyətləri bu bəhsni, bu bəhslə əlaqədar sahələri həz yarıdıcılığı baxımından hətərətəli tədqiq etməvi zəruri edirdi.

Professor Həsən Mirzəyev hansı mövzunu işləyir–isləsin, onun ərsəyə gətirdiyi elmi əsərləri yalnız faktlar üzərində müşahidələrinin, dil faktlarından aldığı təəssüratın nəticələrindən ibarət olmur. O, faktları, topladığı zəngin dil materiallarını vahid sistem şəklində, oturuşmuş prinsiplər əsasında analiz edərək, müəyyən hallarda elmi–nəzəri ədəbiyyatdakı mülahizə və fikirlərlə razılaşır, öz tənqidi mühakimələrinin qonağına–dən doğan nəticələrə gəlir. Bu nəticələrdə isə həqiqətin, elmi xətlərlə–rə can atan bir alim ömrünün yığılması ilə bərabər, xalqına, onun keçdiyi tarixə ehtiram dolu üyən çırıntıların görünür. Təsədüfi deyil ki, Azərbaycan xalqına qarşı yalnız az–az insanların və ən mötəbər dövlət qurumlarının, təşkilatların duyuc düşüyyə və yaxud bildiyi, azərbaycanlılara qarşı hazırlanan qorxunc planların hələ–ülkədə görünmədiyi uzaq 60–70–ci illərdə Həsən Mirzəyev yalnız şəxsi təşəbbüsü, o təşəbbüsün mayası olan fərdi inadkarlığı, hətta fanatik inamı sayəsində o zamankı Sovet Azərbaycanının sərhədləri xaricində millətin izlərini özündə saxlayan ərazilər–də azərbaycanlı–türk toponimlərinin araştırılması işini ümummilli məsələ kimi qəbul etmişdi.Yeri gəlmişkən, bu, həmdə o vaxtlara təsadüf edirdi ki, Sovet İttifaqında Stalin represisi–

yası qorxusunun tədricən səngidiyi SSRİ rəhbəri Nikita Xruşov hakimiyyətinin iqlaşdırdığı sosial və siyasi mühitin fonunda xalqların öz tarixlərinə qorxu-hürküslü müraciətinə start vermişdi. Rusiya tarixçiləri kimi, rus dilçi və etnoqraflarının XIX əsrin ortalarında rus ictimai şüurunda gedən oyanışa bağlı araşdırmalar yeni vüsət götürmüşdü. Bu da həqiqətdir ki, tarix və ya ən azı maarifçilik tarixi və etnoqrafiya çox vaxt birbirindən alınır və əsaslandırma görə bir və eyni elmi təşkil edir.

Müasir dövrün müxtəlif xalqlar haqqında ətraflı məlumat əldə etmək, öz tarixi məlumatlarını çatışmadığı yerlərdə ümumi nəticələr çıxarmaq üçün yaranmış ideal şərait uçarlarıdakı yaradıcı insanlara yeni meydan vermişdi və Həsən Mirzəyev kimi milli alimlər bu imkandan bəhrələndirdilər. Bu zaman tədqiqat daha çox tarixin kölgəli məqamları ilə bərabər, diqqətin ən aktual məsələlərə cəlb edildi. Həmin məsələlər arasında etnoqrafiyanın öyrənilməsi xüsusi ilə maraqlı sahələrdən birinə çevrildi. Bunların sırasında insanları fiziki xüsusiyyətləri, qəli qabiliyyətləri, dini, adət-ənənələri, yaşayış tərz, yaşayış yer, qay-qacq, silah-sursat, dil, inanclar, nağıllar, mahnılar, musiqilər, yerli adlar, orijinal sənadlar xüsusi maraqa kəşb edirdi.

Bəşəriyyət tarixində iki növ məlumat var: biri də, perqament və kağız üzərində toplanmış, digərleri isə xalqların real həyatının bir hissəsidir. XX əsrin 60-cı illərində elmlərdən onun fərqləndir idilər ki, orda doqquzuncu yüzilliyin ortalarında insanlar canlı mənbələrə diqqət yetirməyə başladılar, yalnız həmin illərdə bu mənbələrin dəyişdiyinə və təkdiyyəndə əmin oldular. Bu yəndən görkəmli rus etnoqrafı N.İ.Nadejdin 1846-cı ildə populyar olan "Rus xalqının etnoqrafik tədqiqatı haqqında" əsəri təxminən 100 il sonra xüsusi cəlbəddi görünürdü. Adıçəkən əsərində alim sələflərindən fərqli olaraq etnoqrafiyanı tarix elmlərdən ayırır, etnoqrafiyadan bir elmi kimi danışaraq qeyd edirdi ki, etnoqrafiya "həyat tərzimizdə, bəşəriyyətimizdə, xasiyyətimizdə, ehtiyaclarımızda və digər xalqlardan fərqləndiyimiz hər şeyi gərməli və təsvir etməlidir". N.İ.Nadejdin görə, etnoqrafiyanın predmeti "xalqlar"dır və o, "insan nəsli"ndə heç bir bölünmələri" başa düşür və "etnoqrafiya elmi xalqların təsvirindədir".

Bütün bunlar XX əsrin 60–70-ci illərində Azərbaycanın elmi həyatına yeni mövzular gətirməklə bərabər, yaradıcı insanların ruhuna millilikdən doğan yeni axtarışlar dağası yaradırdı və o insanların bir kişisi, professor Həsən Mirzəyev enerjisi ilə fərqlənən alim olaraq seçilirdi. Onun tədqiqatı cəlb etdiyi maraqlı mövzularda, şifahi xalq ədəbiyyatı, daha da dəqiqləşdirsək, aşıq ədəbiyyatı nümunələri üzrə əsərlərdən birində axtarış, faktları toplamaq və toplanan faktlar üzərində işləmək metodologiyasını müşahidə edirik.

Nəticədə Həsən Mirzəyev bu silsilə tədqiqatların davamı olaraq heyrtənamiz zəhmət tələb edən böyük elmi əhəmiyyətli növbəti əsərlər yazırdı. "Dərələyəzin toponim və si- və sözləri", "Dərələyəz folkloru" "Qərbi Azərbaycanın Dərələyəz mahalı" (ensiklopedik məlumat), "Dərələyəz mahalının toponimləri və si- və sözləri" kimi sanballı monoqrafiyalarında, ayrı-ayrı məqalələrində Dərələyəz mahalının etnoqrafik mənzərəsini ortaya qoyan professor: Azərbaycan dilçiliyində bu istiqamətdə gedən prosesləri sürətləndirməklə, oxşar mövzuda aparılan elmi axtarışlara impuls verir. Bu elmi yaradıcılıq əsərlərində oronimik oymonimlər, xəritələr, hidronimik oymonimlər, fitotoponimik oymonimlər, zoootonimlər, etnonimik oymonimlər, patronimik oymonimlər, antroponim oymonimlər, hibrid oymonimlərin hər biri burada yaşamış avxtonim əhalinin tövəmələri olan türk kilmliyindən xəbər verir, gərgin zəhmət nəticəsində əldə olunan materiallar üzərində hərtərəfli tarixi-coğrafi və linqvistik araşdırmalar aparılırdı.

Beləliklə, elmi fəaliyyətinin 60 ilə həsr olunan alim ömrünün elmi yaradıcılığında faydalı istiqamətlərə üzbuçuq qalır. O isiqamətləri isə Həsən Mirzəyev təvəzökarcasına qeyd etməlidir, yərarlı alim ömrünün qazandıqı nəticələrən perspektivi baredə belə yazırdı: “... Məqsədim odur ki, gələcək nəsillər qədim Oğuz yurdu Dərələyəz haqqındakı bu faktlardan, tarixi həqiqətlərdən istifadə edib öz doğma yurdlarına qayida bisinlər”.

Professor Ermənistan dövlətində türk toponimlərinin dəyişdirilməsi prosesinin kompleks siyasət olduğunu, onun 1924-cü ildən başlanıldığını

nı tarixi sənədlər əsasında göstərir
onun 1935-ci ildə, 1948-1953, 1967/
1968, 1988-ci illərdə azərbaycanlıla-
rın ölkədən kütləvi qovulması zama-
nı və ondan sonrakı zamanlarda da-
vəm etdini təsdiqləyir

Professor Ermənistan'daki türk toponiminin dəyişdirilməsinin bir neçə üsulla baş tutduğunu göstərdirdi. Toponimin tərcüməsi, adın yarısını tərcüməsi və ya hibrid adının dəyişdirilməsi, lingvistik dəyişiklik, toponimin tamamilə dəyişdirilməsi.

İlkin olaraq Ermənistan SSR-də toponimlərin adlarının dəyişdirilməsi prosesinin “səbəbi” kimi alim ölkə Ali Soveti Rəyasət Heyətinin 3 yanvar 1935-ci il tarixli fərmanında sadalanan “arqumentləri” göstərir: “...bir çox yerlərin adları keçmiş dini, feodal-mülkiyyət qalıqlarını əks etdirir, əksəriyyətinin qeyri-sabit və sarsıdıcı mənə kəsb edir”.

Bu "sarsıcıdılar adlarını" məruz qaldığı total etnosid siyasətinə baxmaqla, yəqin, 1980-ci illərin sonunda Ermənistan SSR-də türk mənşəli adla 152 Azərbaycanı kəndi var idi. Ümumilikdə, 1924-cü ildən 1988-ci ilə qədər Ermənistan SSR-də 600-dən çox kəndin adı dəyişdirilib, lakin iş hələ "başə çatdırılmamışdır". Daşınma Əmlakın Kadastro üzrə Dövlət Komitəsinin rəhbəri Manuk Vardanyan etiraf edirdi ki, ancaq 2006-cı ildə daha 57 yaşayış məntəqəsinin adı dəyişdirilib, 2007-ci ildə isə daha 21 yaşayış məntəqəsinin adının dəyişdirilməsi nəzərdə tutulub.

Bu faktlar Həsən Mirzəyevin topladığı materiallardan bəlli olur. Cəda məlum olur ki, Ermənistanla mövduq 107 hidronim 71-nin (66%) adı dəyişdirilib. Onlardan 26-si erməni ekvivalentləri ilə əvəz ediləli. Bələ ki, "göl" ermənicə "l"-"bulaq", "axpyur", "su" "cur". Digər hallarda isə adların yarısınıq tərçüməsi və ya hibridləşdirilməsi ilə bəslənir. Şorbuqat Muşaxbyur, Ağdagspitaksar, Qaraqol "Karlic".

Bütün bunlar Həsən Mirzəyevin təqdim etdiyi təkzibolunmaz, ermən millətçiliyi ilə silahlanmış insanların elan etmədən başladığı yüzillik müharibənin təsdiq olunan faktlarıdır.

2021-ci il avqust ayının 17-də Müzəffər Ali Baş Komandan, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Kəlbəcər rayonunda dediyi sözləri yada salaq: "Bizim mətbuatda yazılıb ki, Ermənistanın "Veraxs" kəndində, onun ətrafında hansı hadisələr baş verir. Bu kəndin adı Darazdəyendər və azərbaycanlılar deportasiyaya qədər orada əbədi yaşayıblar. Ona görə bütün qədim, yeni tarixi adlar bərpa edilməlidir. Bu adlar bizdə müxtəlif kitablarda da öz əksini tapıb. Ona görə xahiş edirəm ki, həm jurnalistlər, həm ümumiyyətlə, insanlarımız bu yerlirin əsl adlarını çəksinlər - Vardenis yox, Başkəçər rayonı. Başkəçər söhbəti."

Prezident bununla ümummilli lider Heydər Əliyevin şüurlu həyatı boyu ancaq alimlərin deyil, hər bir azərbaycanlının yaddaşına əbədi həkk olmasına çalışdığı tarixi yaddaş probleminin günümüzdə də aktual olduğunu göstərdi.

Filologiya elmləri doktoru, professor, Əməkdar elm xadimi, öz vətəndaş yangısı və əlim cəfəkeşliyi ilə fərqlənən Həsən Mirzəyev həyatının mənası saydığı həmin aktuallığı gündəmdə saxlamağı həyat norması hesab etdi və hər məqamda olduğu kimi, bu məqamda da işi uca zirvənin yol göstərdiyi xalqın ösgəri olduğunu praktik olaraq sübut etdi.